

Klaudy Kinga (szerk.)
Papp Ferenc olvasókönyv.
Papp Ferenc válogatott
nyelvészeti tanulmányai
 Budapest: Tinta Könyvkiadó,
 2006. 334 p.

Vannak könyvek, amelyeket újból és újból le kell emelnünk a polcról. Vagy azért, hogy fel-frissítsük emlékezetünkben az ott olvasottakat, vagy azért, hogy új tudományos ismeretek kontextusába helyezve ártérkeljük vagy újraértelmezzük a benne közölt eredményeket, esetleg azért, hogy utánanézzünk, mit is gondolt szerzőjük egy minket is foglalkoztató kérdéstről, vagy egyszerűen csak inspirációért saját munkánkhoz.

Ilyen könyv a Papp Ferenc különböző írásából összeállított *Papp Ferenc olvasókönyv*. A Klaudy Kinga szerkesztésében közölt, emberöltőnyit felölelő 30 válogatott, hosszabb-rövidebb lélegzetű cikk egy tudós-tanár munkásságának mozaik-darabkái, amelyek kellő távolságból nézve mégis egységbe rendeződnek és teljes képet adnak egy tudományos pályáról. A nagyrészt eredetileg az 1960-as években publikált cikkek olyan korban jelentek meg, amikor nyelvtudományi részdiszciplínák, melyek idővel önálló diszciplínává váltak, még csak körvonalazódtak. Ezért fogalmakat kellett tisztázni: egyáltalán, meg kellett alkotni az új területek nyelvi eszköztárát, és meg kellett találni, ki kellett jelölni helyüket a nyelvtudományon belül. Ezért találunk a cikkek között tudománytörténeti áttekintést, lexikon(ba illő) fogalom-meghatározásokat és tudományos ismeretterjesztő írásokat is. A tanulmányok sokfélesége arról tanúskodik, hogy szerzőjük polihisztor volt, de talán még többet elárul róla, hogy köpenyéből bújtak ki a jelenkori nyelvtudomány jó néhány területének meghatározó egyéniségei, akik tanulmányai elé írt bevezetőjükkal vannak jelen és teszik teljessé a kötetet.

Recenzensként nem túl ortodox módon járunk el, amikor egy a kötet vége felé szereplő tanulmányt ismertetünk elsőként, amely

azonban a *Modern Nyelvoktatás* olvasóinak érdeklődéséhez talán leginkább közel áll: az *Alkalmazott nyelvtudomány* című akadémiai székfoglalót. Amint azt T. Molnár István is fontosnak tartotta kiemelni bevezetőjében, Papp Ferenc akadémiai székfoglalója nem saját tudományos eredményeinek bemutatása, hanem áttekintés az 1980-as évek végi alkalmazott nyelvtudományról, de egyúttal kijelöli a terület előtt álló jövőbeni feladatokat is. Taglalja a multidiszciplína meghatározásának máig fennálló nehézségeit, majd sorban áttekint néhány alkalmazott nyelvészeti területet. Elsőként a helyesírással foglalkozik, melynek kapcsán rávilágít a fonéma és a betű közötti kapcsolatra, a fonéma alapú helyesírás kérdésére a magyar nyelvben, az írásbeli egységesítés szükségességére egy majdani helyesírási szabályzatban. Ezek a kérdések azonban nem újdonságként jelennek meg akadémiai székfoglalójában, előzményekről, kapcsolódó korábbi problémafelvetésekről olvashatunk a kötetben ugyancsak közölt *Írástanítás – a nyelvész szemével* című tanulmányban az iskolai oktatás apropóján, valamint *A betű* című írásában, mely a számítógépes nyelvészet szempontjából foglalkozik a kérdéssel.

A következő pontban a nyelvtudomány, de még az alkalmazott nyelvtudomány által is elhanyagolt, vagy legalábbis kevés figyelemben részesülő nyelvművelés problémájára tér ki, és rámutat, hogy a nyelvtudománynak igenis van feladata ezen a területen, hogy ti. prognózisokat szolgáltatson a nyelvművelők számára arról, hogy merre fejlődik egyik vagy másik nyelv, mai szóhasználattal, hogy nyelvpolitikát körvonalazzon.

Noha mára már közhelynek számít, a számítógépek teljes körű alkalmazása a lexikográfiaiban még az 1980-as években sem volt magától értetődő. Több évtizedes tapasztalattal, melyet a magyar nyelvterület úttörő jellegű és egyik máig legjelentősebbnek számító szótárának (*A magyar nyelv szóvéggmutató szótára* 1969, 1994) munkálatai során halmozott fel, Papp Ferenc a modern lexi-

kográfia koncepcionális és gyakorlati problémáira hívja fel a figyelmet. Rámutat, hogy a számítógépek bevonása a lexikográfiai munkálatokba befolyásolja az egész tervezést, a költségstruktúrát, a munkaerő milyenségét. A hozadékok szempontjából nyilvánvaló előrelépés a szerkesztő számára, hogy különböző szempontok szerint tudja rendezni az anyagot, a felhasználó pedig különféle hasznos listákat és összesítéseket állíthat össze.

Bár ezen a helyen csak röviden, de kitér az idegen nyelvek tanításának egy olyan problémájára, amely legalább annyira érvényes napjainkban, mint közel 20 évvel ezelőtt: az idegen nyelvek tudásának hiánya gazdasági érdekeket sért. Valamelyest javult ugyan az utóbbi években a helyzet, de a legújabb statisztikák szerint Magyarország továbbra is az európai sereghajtók közé tartozik nyelvtudás tekintetében, ami megoldandó feladatot jelöl ki az alkalmazott nyelvészek számára is.

A fordításról szólva arra a kettősségre világít rá, amely mindenkor jellemzője volt a területnek: noha a fordítási tevékenység régi társadalmi igényt elégít ki, maga a diszciplína a ráépülő gyakorlat és a nyelvészet fejlődése által gazdagodik. Bár csak röviden érinti ezt a témát, szót ejt a fordítások idegenszerűségének kérdéséről is, amely manapság is foglalkoztatja a kutatókat. Korábbi kapcsolódó vizsgálatok alapján, melyek megtalálhatók a kötetben (például *A magyar mondatok mélységéről*, amelyben az Yngve-féle mélységhipotézist alkalmazva magyarról oroszra és oroszról magyarra fordított szövegek mondatainak átlagos mélységét számítja ki, illetve *A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége* című tanulmányban, amelyben a fordított szövegek mondatszinten nem észlelhető, de szövegszinten leírható sajátosságaival foglalkozik) kijelenti, hogy a felszínen jónak tűnő fordítások idegenszerűsége megragadható a topic-comment tagolás eltérő realizációja alapján. Ugyancsak a fordításnál érinti a szaknyelvek kérdését is, melyek sajátosságainak kimutatását a szakfordí-

tás miatt tartja fontosnak. Máig várat magára egy erre irányuló kutatás, amely annál is inkább aktuális, mert a tömeges fordítás világosan kihat a magyar szaknyelvre és a szaknyelvi szövegek szerkesztésére.

Az akadémiai székfoglaló legterjedelmesebb része a számítógépek felhasználásával foglalkozik – nyilván nem véletlenül, hiszen Papp Ferenc a bennük rejlő lehetőségeket korán felismerve határtalanul lelkesedett irántuk. Sorra veszi a különféle alkalmazásokat a gépi fordítástól a kisszámítógépek iskolai felhasználásának lehetőségén át a mesterséges intelligenciáig. Habár mindegyik alkalmazási területen bőven van még tennivaló, tény, hogy a számítógép forradalmasította az alkalmazott nyelvtudományt, új kérdéseket vetett fel és nem utolsósorban megemelte a nyelvészet presztízsét.

Egyet kell értenünk Soproni Andrással, aki az egyik tanulmányhoz írt bevezetőjében keserűen konstatálja, hogy a *Könyv az orosz nyelvről*, amely Papp Ferenc művei között az egyik legjelentősebb, és amelyből – talán éppen ezért – a szerkesztő több fejezetet is kiemelt a jelen kötet számára, méltánytalanul feledésbe merült. Nem kell hosszasan kutatni az okokat: a könyv sorsa nyilvánvalóan összekapcsolódik az orosz nyelv jelenlegi presztízsvesztettségével. A recenzens azonban fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy bár maga sem rendelkezik orosz nyelvi ismeretekkel, a publikált írásokat mégis rendkívül figyelemreméltónak és élvezetesnek tartja. A tárgyalt problémák univerzálisak, a példák, melyek a tanulmányokban az orosz nyelvre és kultúrára vonatkoznak, ugyanúgy felvethetők bármely nyelv és kultúra összefüggésében.

Az oroszul beszélő ember – emberközelből című fejezetben Papp Ferenc rámutat, hogy a nyelv (szabályainak) ismerete messze nem elegendő a kölcsönös megértéshez, hanem nyelven kívüli tényezőket is figyelembe kell venni. Manapság talán úgy lehetne fogalmazni, hogy a kommunikatív kompetenciához hozzátartozik az interkulturális kompetencia is, amelyre azonban napjainkban sem figye-

lünk eléggé. Orosz példákon mutatja be, hogy a gesztusok eltérhetnek egyes kultúrákban, vagy azonos gesztusok különböző jelentést hordozhatnak. Megmutatja, milyen nyelvi illemszabályok érvényesülnek köszönésnél, megszólításnál, tegezés-magázásnál.

A *Szavak – Jelentés* című tanulmány mai szóhasználattal az interkulturális kommunikáció vizeire evez. Kiindulópontja az, hogy szinte minden nyelv különbözőképpen tagolja a valóságot, és ennek következményeit figyelembe kell venni a fordításban és a nyelvtanulásban is. Az emberi test, az időszakok-napszakok, a rokonsági viszonyok, a színek, a dolgok, a cselekvések részletes tárgyalásán keresztül kulturális sajátosságokat mutat be. Sokszor éppen ezek a különbségek tudatosítják bennünk anyanyelvi kompetenciánkat. Jellemző Papp Ferenc szemlélete: „aki egy nyelvet ismer, az egyet se ismer (...) nem csupán »a nyelvet« nem ismeri: a világ természetét se.” (p. 168)

Nem hiányzik a kiválasztott tanulmányok közül a szűkebben vett nyelvészeti tárgyú sem. A *Mondat, szöveg* című fejezet Papp Ferenc saját, új megközelítésű mondattanát tartalmazza, amely magán viseli a kor legújabb nyelvészeti irányzatainak eredményeit, és ezeket rendszerre dolgozza össze. Felfogása szerint a mélyszerkezeti szint tartalmazza a mondatcsírát, melyet a valencia tartja össze, és a téma-réma tagolás segíti a felszíni megvalósulást. A felszín nyelvenként eltérő realizációit magyar és orosz nyelvi példák összevetésével mutatja be.

A leíró nyelvészetben és a strukturalizmusban Papp Ferenc ugyancsak otthonosan mozgott. A *magyar szó szerkezet-rendszer néhány sajátosságáról* című tanulmánya az előbbi nyelvészeti megközelítéshez sorolható. Fontosnak tartja felhívni benne a figyelmet arra, hogy a leíró nyelvtudomány fejlődése elérte a szó szerkezet-tant is, de a magyar nyelv sajátos vonásaival ezen a területen mégsem foglalkoznak megfelelő módon. Arra kíváncsi, hogy lehet-e a szó szerkezetek esetében rendszerről beszélni úgy, mint a fonémák vagy az egyes szavak ragos alakjainak esetében. A

vizsgált jelenségkör számára egy formális modellt épít fel olyan paraméterekkel, amelyek nagymértékben emlékeztetnek J. R. Firth kolligációjára, amely ugyancsak a szavak kapcsolódásának vizsgálatát szolgálja. A kor divatos megközelítési módjának megfelelően formalizálja a felállított kategóriákat, és az elemzés után igennel válaszol arra a kérdésre, hogy rendszert alkotnak-e a szintagmák. Jelentős megállapítása, hogy a magyar szintagma-rendszer sajátos, sarkalatos pontokon elüt számos más nyelv rendszerétől.

A másik nyelvészeti szemlélet érvényesül a *Strukturális-matematikai-algebrikus (nyelvészet)* című írásában. Ebben kísérletet tesz összefüggő vagy annak látszó fogalmak tisztázására. A kapcsolatot vizsgálja matematikai nyelvészet és strukturalizmus között, közben kitér a nyelvstatisztika, illetve az algebrai nyelvészet elnevezésre. Visszamegy a strukturalizmus kezdetéig, amikor még az alapítók sem tudták, hogy strukturalizmust művelnek. A fogalmi értelmezés során bejárja a Szovjetunió–Egyesült Államok–Magyarország–Bukarest útvonalat, és arra a megállapításra jut, hogy a modern lingvisztika kutatási tárgya a struktúra, módszere a matematika.

A strukturalizmus magyarországi elterjedésének korai szakaszában figyelemre méltó Papp Ferenc *Modell* című tanulmányában megfogalmazott megállapítása: ahhoz, hogy generatív modellt tudjunk építeni, előbb be kell járnunk a deskriptív utat. Ezt követően az alkalmazott nyelvészet több területével – fonológia, kétnyelvűség, idegen nyelvek tanítása – hozza összefüggésbe a modell fogalmát.

Ugyancsak ebben a kontextusban érdemes megemlíteni az *Algoritmus* című cikket, amely iskolapéldája a tudományos ismeretterjesztésnek. Ebben lépésről lépésre mutatja be az algoritmus felállításának folyamatát többek között nyelvtörténeti és tájnyelvi példán. Kitér a nyelvi formák és a velük kifejezett tartalmak kérdésére, de mindkettőt különálló rendszernek tekint, melyek maradéktalan feltárása után meg lehet vizsgálni a két rendszer közötti összefüggéseket is.

Legeredményesebben a szótárkészítésben kapcsolta össze Papp Ferenc a számítógépet és a nyelvtudományt. Munkásságának első eredményei között lehet megemlíteni az első kiadásban 1969-ben megjelent „A magyar nyelv szóvégmutato szótára” című munkát (Papp 1969). Ennek alapja a debreceni teaurusz, amely tulajdonképpen a gépileg feldolgozott „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”. A magyarországi lexikográfiát újonnan meghatározó vállalkozás sikere Papp Ferenc nyitottságának köszönhető, annak, hogy nagyon korán felismerte a számítógépekben rejlő lehetőségeket a nyelvtudomány számára. A kötetben *A debreceni thésaurusz* címmel publikált cikk először 2000-ben jelent meg, ami azt jelenti, hogy szerzője közel fél-évszázados távlatból tekintett vissza az akkoriban úttörő vállalkozásra. Ahogyan a tanulmány mottójában maga Papp Ferenc írja: „Cikknek tünt fel. Aztán kiderült, hogy memoár.” Megismerjük a teaurusz előzményeit, történetét, majd meghatározását: „a DT az első kísérlet a magyar szókincs lexikográfiai törzsanyagának (...) adatbankszerű feldolgozására” (p. 262). Ezt követően jó néhány eredményt mutat be. A cikk végén található irodalom jól illusztrálja a debreceni teaurusz jelentőségét: két évtizedig születtek anyagából tudományos közlemények. Ilyen a kötetben is szereplő *Kettős és hármas szófajiságú szavaink*, amelyben számadatokkal támasztja alá azt az eredményként kapott listát, amely mai napig nyelvészeti vizsgálatok kiindulópontja. Hasonlóképpen a *Tőigéink* című cikk, amely tulajdonképpen lista, a szóvégmutato szótár mellékterméke, de ezen felül elemzi is benne az igéket, kimutatja az egyes tövgyözdések gyakoriságát, kitér a végső fonémák, a hosszúság és a jelentésszám, valamint a származás szerinti megoszlásra. *A lexémák alaktani szerkezete, szófaja és jelentésgazdagsága* ugyancsak az értelmező szótár anyagán vizsgál három szófajt (ige, főnév, melléknév), majd összefüggéseket mutat ki alaktani szerkezet, szófaj és jelentésszám között. Fontos, számokkal alátá-

masztott megállapításai: minél bonyolultabb egy főnévi lexéma alaktani szerkezete, annál kevesebb jelentést lehet róla feltételezni, és hogy az igék átlagos jelentésszáma magasabb, mint a főneveké.

A gyakorisági szótár munkálatai szükségessé tették bizonyos fogalmak tisztázását, meghatározását. Erre kerül sor a *Szövegszó, szóalak, lexéma* című cikkben, melyben a meghatározásokat példákon keresztül teszi érthetőbbé. Ugyancsak ebbe a körbe kell besorolni a *Konkordancia* című írást, amely egy írói szótár előkészítését mutatja be.

A XX. század közepe olyan korszak volt, amikor egyes nem egzakt tudományok is közel kerültek a matematikai leírás lehetőségéhez. Az absztrakció legmagasabb szintjének tekintett matematikától azt várták, hogy segít minden kérdést megválaszolni, mindenre magyarázatot találni. Papp Ferenc lelkesedése a matematikai módszerek iránt határtalan volt. És mivel véleménye szerint a szemiotika a humán tudományok matematikájának ígéretét hordozza magában, Papp Ferenc a magyarországi szemiotika egyik megteremtőjévé vált. A *Szemiotikai jegyzetek*ben egy világviszonylatban az 1960-as években körvonalazódó tudományt ismertet 1966-ban. Szükségszerűen a tudomány alapfogalmait tisztázza elsőként, majd osztályokba sorolja a szemiotikai rendszereket a tudományok és vallások szemiotikai rendszereitől kezdve a művészetek szemiotikai rendszerein át az egyéb humán jelrendszerekig.

Mint egyéb nyelvészeti diszciplínák esetében, itt is szükség volt a szemiotika metanyelvének kidolgozására. Ez történik a *Kód* című cikkben, amely nem csak a definíciót adja meg, de élvezetes és közérthető módon szemlélteti is a fogalmat. A *Jel – jelentés* címet viselő – eredetileg a Világirodalmi Lexikon 1977-ben megjelent 5. kötetében publikált két szócikket tartalmazó – írásban a fogalmak már letisztult formában jelennek meg.

A szemiotikának azonban nem csak a nyelvi oldala foglalkoztatta Papp Ferencet. *Filmszikronizálás és szemiotika* című írása,

amelyben Cs. Jónás Erzsébet megfogalmazása szerint a filmszinkronizálás nem nyelvi oldalának kérdéseit világítja meg kultúraszemiotikai keretben, nem a nyelvtudósoknak, hanem a filmes szakmának szól. És innen már csak egy lépés az irodalom, mely iránti érdeklődése nem marad rejtve a tanulmánykötet olvasói előtt. Csingiz Ajtmatov *A fehér hajó*, valamint *A Pál utcai fiúk* és Molnár Ferenc színdarabjainak strukturális összehasonlítása, egy másik írásban pedig az Örkény és Déry műveinek abszurd dialógusai kapcsán végzett diskurzus-elemzése teszik teljessé a Papp Ferencről kirajzolódó képet.

Az ismertető nem lenne teljes, ha nem utalna a kötet fejezetei elé írt figyelemre méltó előszókra, a tanulmányok elé írt bevezetőkre és Papp Ferenc műveinek a kötet végén található bibliográfiájára, amelyek társadalmi kontextusba helyezik az írásokat, és hozzájárulnak a korszak tudományos életének megismeréséhez.

A *Papp Ferenc olvasókönyvből* sok mindent tudunk meg részleteiben nyelvről és nyelvtudományról. De ennél fontosabb, hogy a tanulmányok szerzője a nyelvet és a nyelvtudományt is holisztikusan szemlélte. Szinte nincs olyan írás a könyvben, amely nem utal explicit vagy implicit módon más helyen, más kontextusban tárgyalt kérdésekre. Végig azt érzékelteti, hogy egyes nyelvi jelenségek nem vizsgálhatók izoláltan, és az eltérő vizsgálati módszerek az egész tudományterületre kihatnak, mert érvényesül a németül olyan találóan megfogalmazott AHMAZ-Prinzip [*Alles hängt mit Allem zusammen*], azaz a minden-mindennel-összefügg elve. Ezért is fogalmazódik meg a recenzióban, hogy ennek az ismeretetésnek nem a kétdimenziójú nyomdai megjelenés lenne a legmegfelelőbb formája, hanem inkább egy hiperszöveg, amelyben a gondolatok újbóli felbukkanását megfelelő kereszthivatkozásokkal lehetne igazán szemléltetni.

A mostani olvasó számára a kötetnek első-sorban nem tudománytörténeti értéke van, hiszen sok tanulmánynak – némi aktualizálás után – még mindig van érvényes üzenete. Sokkal nagyobb jelentősége van azoknak a

kérdéseknek, amelyeket ennyi idő távlatából érdemes újból feltenni, továbbá annak a rengeteg ötletnek, elültetett gondolatcsírának, amely további nyelvész-generációknak adhat kutatási feladatot.

A szellem gazdagsága élvezetes, magával ragadó előadásmóddal párosul, amely átüt az írott szövegen is. A legnagyobb tudósokra jellemzően Papp Ferenc egyszerűen, közérthetően fogalmazza meg a legbonyolultabb dolgokat is, amelyek ezek után már egyszerűnek hatnak. Nagyon hiányoznak a jelenlegi egyetemi-tudományos közéletből a Papp Ferenchez hasonló iskolateremtő egyéniségek, akik szípkázó szellemiségükkel fel tudják ébreszteni a természetes emberi kíváncsiságot, és maguk köré tudják gyűjteni az újabb nyelvész-generációkat.

A 2001 májusában létrehozott Papp Ferenc Baráti Kör, majd a 2006 novemberében lakóháza falán felavatott emléktábla mellett a *Papp Ferenc olvasókönyv* a volt tanítványok, tisztelők, barátok további erőfeszítése arra, hogy emléket állítsanak az időben, hogy a magyarországi nyelvtudomány egyik kiemelkedő egyéniségének szellemi örökségét további használatra megőrizték.

Balaskó Mária

Lendvai Endre

**Прагмалингвистический
портрет русского анекдота.
Az orosz vicc
pragmalingvisztikai portréja**

Pécs: Krónika Kiadó, 2006. 330 p.

Ez az orosz nyelvű, jelentős terjedelmű kötet azokat az akadémiai doktori cím érdekében végzett kutatásokat tartalmazza, amelyeket a szerző disszertáció formájában a moszkvai Puskin Intézethez nyújtott be és sikeresen megvédett az előző években. A könyvnek a fokozat elnyerése kapcsán számos opponen-